

Journal of Water and Wastewater, Vol. 31, No.7, pp: 180-189

Water Protection in Armed Conflicts from the Perspective of International Humanitarian Law

A. Mashhadi

Assoc. Prof., of Public and International Law,
Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran
droitenviro@gmail.com

(Received Mar. 17, 2020 Accepted May 23, 2020)

To cite this article:

Mashhadi, A. 2021. "Water protection in armed conflicts from the perspective of international humanitarian law" Journal of Water and Wastewater, 31(7), 180-189. Doi: 10.22093/wwj.2020.223823.3003. (In Persian)

Abstract

Water resources in the armed conflict are facing extensive destruction and pollution. Today, protection of water and water resources has become increasingly important during armed conflict. Water resources can be used as a means of warfare, and are also an important source of sustaining civilian life and survival. The key question is, what are the rules in humanitarian law to protect waters during armed conflict? In short, although there are few rules for protecting waters in armed conflict, there are some rules and documents in international humanitarian law. The most important of these rules are: prohibition of water pollution, prohibition of attack on water facilities, guarantee of drinking water rights of prisoners, prohibition of using water as a destructive weapon, and finally the prohibition of attacks on those water resources, which is necessary for the survival of the civilian population. The main purpose of this paper is that for the first time in Persian literature review and analysis of the rules of international humanitarian law concerning the protection of waters and, for the main audience of governments and international lawyers to develop and provide these rules.

Keywords: Water, Armed Conflicts, International Humanitarian Law.

مجله آب و فاضلاب، دوره 31، شماره 7، صفحه: 189-180

حفاظت از آبها در منازعات مسلحانه از منظر قواعد حقوق بشردوستانه بین المللی

علی مشهدی

دانشیار، گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران
droitenviro@gmail.com

(دریافت ۹۸/۱۲/۲۷ پذیرش ۹۹/۳/۳)

برای ارجاع به این مقاله به صورت زیر اقدام بفرمایید:
مشهدی، ع.، ۱۳۹۹، "حفاظت از آبها در منازعات مسلحانه از منظر قواعد حقوق بشردوستانه بین المللی"
مجله آب و فاضلاب، ۳۱(۷)، ۱۸۹-۱۸۰. Doi: 10.22093/wwj.2020.223823.3003

چکیده

در منازعات مسلحانه، منابع آبی در معرض تخریب و آلودگی گسترده قرار دارند. امروزه حفاظت از آب و منابع آبی در هنگام بروز منازعات مسلحانه اهمیت زیادی دارد. منابع آبی می توانند به عنوان ابزار جنگی استفاده شوند، همچنین منبع مهمی برای تداوم شرایط حیاتی و بقای غیرنظامیان به شمار می روند. این سوال اساسی مطرح است که در حقوق بشردوستانه چه قواعدی برای حفاظت از آبها در خلال منازعات مسلحانه وجود دارد؟ به اختصار می توان گفت، در مجموعه حقوق بشردوستانه بین المللی هر چند قواعد اندکی برای حمایت از آبها در منازعات مسلحانه وجود دارد، ولی می توان به برخی از قواعد و اسناد در این زمینه اشاره کرد. از جمله مهم ترین این قواعد می توان به، ممنوعیت مسموم کردن آب، ممنوعیت حمله به تأسیسات آبی، تضمین حق بر آب آشامیدنی اسیران جنگی، ممنوعیت استفاده از نیروی آب به عنوان سلاح مخرب و در نهایت ممنوعیت حمله به آن دسته از منابع آبی که برای حیات و بقای جمعیت غیرنظامی لازم و ضروری است، اشاره کرد. هدف اساسی این پژوهش این است که برای نخستین بار در ادبیات فارسی حقوقی به بررسی و تحلیل قواعد حقوق بین الملل بشردوستانه ناظر بر حمایت از آبها بپردازد و برای مخاطبان اصلی یعنی دولت ها و حقوق دانان بین المللی زمینه تدوین و توسعه قواعد را فراهم کند.

واژه های کلیدی: آب، منازعات مسلحانه، حقوق بشردوستانه بین المللی

۱- مقدمه

مخاصمات و درگیری شوند و از سویی دیگر بروز درگیری های مسلحانه می تواند حفاظت از منابع آبی را با خطرات بیشتری مواجه کند. حداقل می توان بخشی از مخاصمات و منازعات چند قرن اخیر را به نوعی با آب مرتبط دانست. آب می تواند از لحاظ مالی تأمین کننده هزینه های مخاصمه نیز باشد (Boutruche, 2000).

از منابع آبی در خلال جنگ به عنوان تاکتیک یا سلاح نیز استفاده می شود. کاربرد آب به عنوان سلاح همواره مرسوم بوده و از

قواعد حقوق بین الملل آب را می توان در دو زمان صلح و جنگ بررسی کرد. تقسیم بندی قواعد به زمان صلح و جنگ در دانش حقوق یک تقسیم بندی اساسی است (Neff, 2012). بر این اساس حفاظت از آبها در منازعات مسلحانه در حوزه قواعد حقوق بشردوستانه تحلیل می شود (Gleick, 2019).

ارتباط میان منازعات مسلحانه و آب به دو دلیل مورد توجه این حوزه است. از سویی منابع آبی می توانند زمینه ساز بروز

منازعات مسلحانه در ادبیات حقوق بین‌الملل معمولاً به دو دسته بین‌المللی و غیربین‌المللی تقسیم‌بندی می‌شوند. منظور از منازعات مسلحانه بین‌المللی به‌طور مختصر به آن دسته از مخاصماتی اطلاق می‌شود که میان دو یا چند دولت باشد. منازعات مسلحانه غیربین‌المللی نیز آن دسته از مخاصماتی را در بر می‌گیرد که در داخل سرزمین یک دولت رخ می‌دهد، بدون این که دولت دیگر در عملیات نظامی شرکت کند (Dinstein, 2014).

حقوق قابل‌اعمال در منازعات مسلحانه بین‌المللی قواعد عرفی، کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل اول الحاقی است و حقوق قابل‌اعمال در منازعات مسلحانه و غیربین‌المللی قواعد عرفی، ماده ۳ مشترک و پروتکل دوم الحاقی است. باید دقت کرد که ضروری است منازعات مسلحانه غیربین‌المللی را از وضعیت‌های داخلی تفکیک کرد. در حقوق بشردوستانه برای آنکه یک مخاصمه مشمول تعریف منازعات مسلحانه غیربین‌المللی شود، نیازمند «حد معینی از خشونت» هستیم. بنابراین آشوب‌ها و تنش‌های داخلی مانند تظاهرات، فعالیت جنایی خشن و آدم‌ربایی و نظایر آن مخاصمه مسلحانه غیربین‌المللی محسوب نشده و این قبیل اقدامات تابع حقوق داخلی است. امروزه منازعات مسلحانه غیربین‌المللی و وضعیت‌های داخلی اهمیت بیشتری نسبت به گذشته یافته‌اند. لازم به‌ذکر است که منازعات مسلحانه آبی زیر عنوان کلی «حقوق بشردوستانه محیط‌زیستی»^۱ قرار می‌گیرند که منظور از آن مجموعه قواعد ناظر بر حمایت از محیط‌زیست در خلال منازعات مسلحانه است و هدف آن حمایت از شرایط محیط‌زیستی غیرنظامیان و اشخاصی است که در مخاصمه شرکت نداشته‌اند و همچنین قواعد ناظر بر محدود کردن خسارات و آسیب‌های جدی به محیط‌زیست در استفاده از ابزارها و روش‌های جنگی است (Fahimi and Mashhadi, 2017).

۲-۲- حقوق بشردوستانه بین‌المللی

حقوق بشردوستانه به‌عنوان حوزه‌ای از مطالعات حقوق بین‌الملل، مجموعه‌ای از قواعدی است که تکالیف افراد را در منازعات مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیربین‌المللی مشخص می‌کند. در واقع حقوق بشردوستانه مجموعه‌ای از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر حمایت از افرادی است که در مخاصمه شرکت نکرده‌اند

گذشته‌های دور که انسان‌ها به نیروی مخرب آب، پی بردند، همواره از این عنصر حیاتی در جنگ‌ها به‌عنوان تاکتیک بهره‌مند می‌شدند. گزارش‌های تاریخی متعددی در این زمینه وجود دارد (Kaponeura, 2013). این تاکتیک‌ها و روش‌های رزم که به جنگ آب مشهورند می‌توانند اشکال متعددی به خود بگیرند که شایع‌ترین آنها شامل تخریب تأسیسات آبی، انحراف مسیر آب، آلوده کردن آب و جاری کردن آب به سوی اهداف مشخص نظامی می‌شود. همچنین بسیاری از مخاصماتی که در گذشته، امروز و آینده اتفاق افتاده یا شاهد آن خواهیم بود، بر سر منابع آب است (Menani, 2010a, Menani, 2010b).

این مسئله به‌ویژه در سرزمین‌های خشک یا سرزمین‌هایی که دارای مشکلات مربوط به آب و منابع آب هستند، بیشتر خود را نشان داده است، به‌گونه‌ای که برخی جنگ‌های قرن حاضر را بر سر منابع آبی پیش‌بینی کردند (Barlow, 2009). در آفریقا و آسیا کمبود منابع آبی زمینه‌ساز بروز مخاصمات متعددی شدند. برخی از اختلافات میان کشورها اساساً بر سر منابع آب است. برای نمونه می‌توان سرزمین‌های اشغالی فلسطین و منابع آبی آن اشاره کرد (Guille, 1984, Shuval, 1992).

با این توصیف مختصر، باید گفت که قواعد ناچیز و اندکی برای حمایت از آب‌ها در خلال مخاصمات مسلحانه در مجموعه قواعد عرفی و قراردادی حقوق بشردوستانه وجود دارد و نظام حقوق بین‌الملل بشردوستانه در این خصوص توسعه‌های اندکی را به خود دیده است (Boutruche, 2000). عموماً بخشی از این قواعد را می‌توان به‌صورت جزئی در حقوق و تکالیف طرف‌های درگیر و نیز در شیوه‌های رزم یافت.

۲- مفاهیم

برای تحلیل دقیق این موضوع، ابتدا باید توضیحات مختصری در خصوص برخی مفاهیم بنیادین این پژوهش ارائه شود.

۲-۱- منازعات مسلحانه آبی

منظور، آن دسته از منازعاتی است که میان یک یا چند دولت و نیز گروه‌های شورشی علیه دولت یا بر سر مسائل آبی پیش می‌آید یا منازعاتی که نتیجه آن تخریب و آلودگی آب است (Tignino, 2016).

¹ Environmental Humanitarian Law

- ۲- کنوانسیون ۱۹۰۷ لاهه در زمینه بازبینی کنوانسیون ۱۸۹۹
- ۳- کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه برای حمایت از اموال فرهنگی در زمان منازعات مسلحانه
- ۴- کنوانسیون ۱۹۷۲ در مورد ممنوعیت تولید و ذخیره سلاح‌های باکتریولوژیک و سمی
- ۵- کنوانسیون ۱۹۸۰ در مورد ممنوعیت یا محدودیت استفاده از سلاح‌های متعارف خاص که می‌تواند صدمات و آثار کورکورانه داشته باشد.
- ۶- کنوانسیون ۱۹۹۳ در مورد ممنوعیت تکمیل، تولید، ذخیره‌سازی و کاربرد سلاح‌های شیمیایی و نابودسازی آنها
- ۷- کنوانسیون ۱۹۹۷ در زمینه ممنوعیت ذخیره‌سازی، تولید و تجارت مین‌های ضد نفر
- ۸- سایر کنوانسیون‌های مربوط عدم‌گسترش سلاح هسته‌ای، پیمان‌های منطقه خلع سلاح

۳- قواعد عام ناظر بر حفاظت از آب‌ها در منازعات مسلحانه

در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست به‌ویژه در شرایط صلح، قواعد عرفی و قراردادی متعددی برای حفاظت از منابع آبی وجود داشته و این حوزه در سال‌های اخیر توسعه مطلوبی را پشت سر گذاشته است. با این حال در حقوق بشردوستانه و قواعد ناظر بر زمان جنگ قواعد صریح و مستقیم‌اندکی در این زمینه وجود دارد (Zemmali, 1995). همچنان که در زیر اشاره شده است این قواعد اندک بیشتر در قالب حمایت از اموال و اشخاص نظامی به موضوع حمایت از آب پرداخته‌اند. قواعد عام ناظر به محدودیت ابزارها و روش‌های جنگ و نیز حمایت از اموال اشخاص غیرنظامی می‌توانند به نوعی قلمرو عملکرد دولت‌ها در بهره‌برداری از نیروی آب به‌عنوان سلاح را محدود کنند. از شاخص‌ترین قواعد عام می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۳-۱- ممنوعیت مسموم کردن آب

علی‌رغم اینکه مسموم کردن آب که یکی از روش‌های شایع در منازعات مسلحانه است، این امر در قواعد عرفی حقوق بشردوستانه ممنوع اعلام شده است. حتی برخی این‌گونه گفتند که بر اساس یک

(غیرنظامیان) یا آن را ترک کرده‌اند و نیز محدود کردن وسایل و روش‌های جنگ است. در این حوزه مطالعاتی، معمولاً با سه اصطلاح رایج مواجه هستیم که شامل «حقوق جنگ»، «حقوق منازعات مسلحانه» و «حقوق بشردوستانه» است. برخی از حقوق‌دانان حقوق بشردوستانه را جزئی از حقوق جنگ دانسته و برخی دیگر معادل آن می‌دانند (Ziaie Bigdeli, 2013). از لحاظ تاریخی حوزه حقوق بشردوستانه خود به دو گرایش «حقوق لاهه» و «حقوق ژنو» تقسیم‌بندی می‌شود. حقوق لاهه، بیشتر ناظر به محدود کردن ابزارها و روش‌های جنگ است که از لحاظ اسناد تاریخی و شکل‌گیری قواعد، قدمت بیشتری دارد. منظور از حقوق ژنو نیز آن دسته از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر حمایت از اشخاصی است که در مخاصمه شرکت نکرده‌اند یا سلاح در زمین گذاشته‌اند. مجموعه اسناد حقوق ژنو که در برگیرنده بخش عمده‌ای از قواعد عرفی و قراردادی ناظر به حمایت از غیرنظامیان و اسرای جنگی است شامل موارد زیر می‌شود:

- ۱- کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ شامل کنوانسیون حمایت از مجروحان بیماران و غریقان در دریا، کنوانسیون نحوه رفتار با اسرای جنگی و کنوانسیون حمایت از غیرنظامیان می‌شود.
 - ۲- دو پروتکل الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه که پروتکل نخستین ناظر بر منازعات مسلحانه بین‌المللی و پروتکل دوم لازم در منازعات مسلحانه غیربین‌المللی است.
 - ۳- سایر اسناد حقوق ژنو از قبیل کنوانسیون ۱۸۶۴ در مورد بهبود شرایط مجروحین نیروهای مسلح در میدان نبرد، پروتکل ۲۰۰۰ الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک در مورد مداخله کودکان در درگیری‌های مسلحانه، کنوانسیون ۱۹۲۹ در مورد رفتار با اسرای جنگی و پیش‌نویس ۱۹۵۶ کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در مورد قواعدی برای محدود کردن خطراتی که در زمان جنگ در جمعیت غیرنظامی وارد می‌شود اشاره کرد.
- مجموعه اسناد حقوق لاهه نیز همچنان که اشاره شد، در برگیرنده آن دسته از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر ابزارها و روش‌های جنگ و محدود کردن آن است. مهم‌ترین و شاخص‌ترین این اسناد شامل موارد زیر می‌شود:
- ۱- کنوانسیون ۱۸۹۹ لاهه در مورد قوانین و عرف‌های جنگ زمینی

برخی از تأسیسات آبی مانند سدها و آب‌بندها در صورت تخریب می‌تواند نیروهای خطرناک از خود آزاد کرده و آثار و تبعات جنگ را به غیرنظامیان گسترش دهند (Lorenz and Shaver, 2003) با توجه به اصل به تناسب، محدودیت و ضرورت نظامی قواعد حقوق بشردوستانه به سمت ممنوعیت حمله به چنین تأسیساتی هدایت شده است. این ممنوعیت تنها ناظر به اهداف غیرنظامی نبوده، بلکه قلمرو ممنوعیت را به اهداف نظامی نیز تسری می‌دهد. البته این ممنوعیت مطلق نبوده و در موارد استثنایی که سد یا آب‌بند برای مصارفی غیر از کارکرد عادی آن و در پشتیبانی منظم، مهم و مستقیم از عملیات نظامی استفاده می‌شود، برخی قائل به جواز شده‌اند (Hankertz and Doswald-Beck, 2008). هر چند این قبیل حمله نیز به دلیل خسارات شدیدی که می‌تواند محیط زیست طبیعی و انسانی بر جای گذاشته و منجر به ورود خسارات به غیرنظامیان شود، بنابراین با علم کشورها به چنین وضعیتی، اقدام به چنین امری می‌تواند نقض فاحش پروتکل الحاقی تلقی شود (Hankertz and Doswald-Beck, 2008).

۳-۳- ممنوعیت استفاده از آب به عنوان سلاح مخرب

می‌دانیم که بر اساس قواعد لاهه، طرفین درگیر در استفاده از سلاح و روش‌های جنگ نامحدود نیستند. نامحدود نبودن طرفین به دلیل آثار زیان‌بار و مخربی است که برخی سلاح‌ها و روش‌های جنگ می‌توانند از خود بر جای گذارند. این اقدامات قلمرو جنگ را به غیر از طرف‌های درگیر و غیرنظامیان گسترش داده، منجر به ایجاد درد و رنج شدید می‌شود. بر اساس این قاعده که به اصل محدودیت معروف است، در صورتی که استفاده از منابع آبی به‌ویژه مواردی که می‌توانند آثار خطرناک و زیان‌بار از خود بر جای گذارند، مانند انهدام سد و تغییر مسیر رودخانه ممنوع اعلام شده است. دلیل آن این است که استفاده از نیروی آب به عنوان سلاح ناقض اصل تفکیک بوده و آثار نبرد را به اشخاص و اموال غیرنظامی گسترش خواهد داد. در همین راستا مطابق بند ۱ ماده ۳۵ پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو طرف‌های درگیر در انتخاب روش‌ها و وسایل جنگی در مخاصمه مسلحانه نامحدود نیستند. از قواعد بسیار مهم حقوق بشردوستانه، تفکیک میان اشخاص و اموال نظامی از اشخاص و اموال غیرنظامی است. این اصل نیز متخصصین را در به‌کارگیری برخی سلاح‌ها و روش‌های جنگی

قاعده عرفی قدیمی مسموم کردن آب، حتی با استفاده از علائم هشداردهنده در زمان جنگ ممنوع است (Rogers, 2008). این به این معنا است که طرفین نمی‌توانند به‌صورت عمدی منابع آبی را مسموم کنند و به دلیل اینکه جمعیت غیرنظامی ممکن است ناخواسته از این اقدام نیروهای نظامی آسیب ببیند و نیز آثار مسموم کردن آب در اموال غیرنظامی و اکوسیستم ظاهر شود، نمی‌توان حتی با نصب علائم هشداردهنده آن را مسموم کرد.

در حقوق قراردادی در این زمینه، می‌توان به قواعد عمومی کنوانسیون ۱۹۷۲ در مورد ممنوعیت تولید و ذخیره سلاح‌ها باکتریولوژیک و سمی اشاره کرد. در اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری و طی ماده ۸ بند ب (۱۷) استفاده از سلاح‌های سمی ممنوع اعلام شده و می‌تواند یکی از مصادیق جنایت جنگی باشد.

از منظر حقوق بشردوستانه اسلامی این امر در بحث استفاده از سلاح سمی بحث شده و از لحاظ فقهی نیز غالب فقها، استفاده از سم را علیه طرف مقابل ممنوع اعلام کردند (Azimi Shoostari, 2013) برای مثال شارح کتاب المختصر النافع از قول علامه حلی بیان شده است که «ریختن سم در آب دشمن حرام است» (Tabatabaei Yazdi, 1989). شهید ثانی نیز ریختن سم در آب دشمن را مکروه دانسته اما قائل بر این است که اگر این عمل موجب قتل نفس محترمی شود حرام خواهد بود (Amoli, Shahid Thani, 1990).

۳-۲- ممنوعیت حمله به تأسیسات آبی حاوی نیروهای خطرناک

از قواعد بسیار مهم حقوق بشردوستانه که می‌تواند نقش بسیار اساسی در حفاظت از منابع آبی داشته باشد، ممنوعیت حمله به تأسیسات آبی است که حاوی نیروهای خطرناک هستند. مطابق ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو «تأسیسات دارای نیروهای خطرناک، مانند سدها، آب‌بندها، نیروگاه‌های هسته‌ای تولید برق، حتی اگر اینها اهداف نظامی باشند، در صورتی که امکان داشته باشد که حمله به آنها موجب رها شدن نیروهای خطرناک و متعاقباً صدمات شدید بر افراد غیرنظامی شود، نباید هدف حمله قرار گیرد». مبنای چنین ممنوعیتی در حقوق بشردوستانه آسیب جدی است که ممکن است بر سکنه غیرنظامی وارد شود.

محصولات کشاورزی و دامی، تأسیسات و ذخایر آب آشامیدنی و کارگاه‌های آب‌رسانی به‌خصوص به‌این منظور که ارزش آنها برای تغذیه جمعیت غیرنظامی یا طرف مخالف، سلب شود، با هر انگیزه‌ای که باشد خواه برای اینکه غیرنظامیان از گرسنگی از پا درآیند، مجبور به نقل مکان شوند یا هر انگیزه دیگر ممنوع است».

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در این ماده، ذخایر آب آشامیدنی و کارگاه‌های آب‌رسانی در زمره منابعی قرار گرفته‌اند که برای تدام و بقای جمعیت غیرنظامی در خلال منازعات مسلحانه ضروری است. دلیل آن نیز این است که کمبود منابع آب می‌تواند آسیب و درد و رنج غیرضروری را به جمعیت غیرنظامی وارد آورد که این امر برخلاف قاعده عمومی ممنوعیت حمله به اشخاص و جمعیت غیرنظامی در حقوق بشردوستانه است.

نابودی عمدی و گسترده منابع آب که برای حیات یک جمعیت لازم و ضروری است می‌تواند به‌عنوان یکی از ارکان اساسی برای ارتکاب جنایات بین‌المللی نیز باشد. هرگاه چنین اقدامی به‌صورت عامدانه به دنبال «ایجاد شرایط دشوار زندگی برای یک گروه و به قصد نابود ساختن کل و یا بخشی از آنان (بند ج ماده ۶) و یا وارد کردن صدمه شدید جسمی یا روانی به اعضا (بند ب ماده ۶) باشد» (Hosseini Azad, 2013). بدیهی است از طریق نابودی شرایط اساسی زیستی برای جمعیت مانند آب، غذا و هوا می‌توان به‌راحتی صدمه شدیدی به یک جمعیت انسانی وارد کرد و نسل‌کشی را تسهیل کرد.

در رویه دیوان کیفری بین‌المللی در این زمینه می‌توانیم به پرونده مشهور قرار بازداشت رئیس‌جمهور سودان، عمرالبشیر اشاره کنیم. در این پرونده دادستان دیوان درخواست صدور قرار بازداشت عمرالبشیر رئیس‌جمهور سودان را کرد. در میان اتهامات انتسابی به رئیس‌جمهور سودان نسل‌کشی مطابق ماده ۶ اساسنامه نیز وجود داشت. در کیفرخواست دادستان مشخص شده بود که عمرالبشیر از طریق «ایجاد شرایط وخیم حیاتی از جمله تخریب و پر کردن چاه‌های آب آشامیدنی منجر به نابودی فیزیکی برخی گروه‌های انسانی شده است (Hosseini Azad, 2013). هرچند این استدلال توسط رأی شعبه بدوی با این مبنا که تخریب محیط‌زیست ماهیت اصلی حملات را تشکیل نمی‌داده و غیرسیستماتیک بوده، مردود اعلام شد، ولی زمینه‌ساز توجه قضات دیوان به تأثیر شرایط وخیم زیستی بر نابودی عمدی گونه‌های انسانی شد. در این قضیه علی‌رغم

محدود می‌کند (Sweney, 2005). بنابراین اگر استفاده از منابع آبی به‌عنوان تاکتیک جنگ منجر به نقض آشکار این اصل شود، به‌گونه‌ای که منجر به گسترش آثار و خسارات جنگ از طریق آب به سوی غیرنظامیان و اموال غیرنظامی شود ممنوع است. بند ۳ ماده ۸۵ پروتکل اول الحاقی روشی را فاقد تفکیک دانسته است که منجر به سطح زیاد خسارت به غیرنظامیان و اشخاصی اموال آنان شود.

در نهایت موضوع بسیار مهمی که طرفین درگیر در استفاده از منابع آبی به‌عنوان سلاح یا تاکتیک جنگی توجه داشته باشند، رعایت دو اصل مهم تناسب و ضرورت نظامی در درگیری است که امروزه هم در حقوق عرفی و هم حقوق قراردادی بشردوستانه بر رعایت آن تأکید شده است.

تناسب به این معنا می‌تواند باشد که در استفاده از آب به‌عنوان سلاح باید میان اهداف جنگ و روش استفاده شده تناسب وجود داشته باشد. منابع آبی نمی‌توانند برای تخریب شدید و گسترده محیط‌زیست به‌کار روند. بر اساس ماده ۴۸ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو محیط‌زیست نباید هدف حمله واقع شود. همچنین مطابق ماده ۵۵ همین پروتکل در هدایت عملیات نظامی باید مراقبت کافی برای در امان ماندن محیط‌زیست به عمل آید.

۳-۴- ممنوعیت تخریب منابع حیاتی آبی جمعیت غیرنظامی

منابع آبی در زمان جنگ اهمیت بسیار زیادی برای تداوم و بقای جمعیت غیرنظامی دارد. علاوه بر این، امروزه دسترسی به آب آشامیدنی سالم به‌عنوان حق بشری نه تنها در زمان صلح از تعهدات مثبت دولت‌ها محسوب می‌شود، بلکه این حق در زمان منازعات مسلحانه به مراتب اهمیت بیشتری می‌یابد. به‌دلیل آسیب‌هایی که در خلال جنگ ممکن است به منابع حیاتی و زیرساخت‌های کشور وارد شود، در خصوص منابع آب شیرین همواره در معرض تهدید و تهدید قرار دارند (Jorgensen, 2007). در مجموعه حقوق بشردوستانه، آب در قالب اموال غیرنظامی حمایت شده است. بند ۲ ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، در این خصوص مقرر داشته است «حمله، تخریب و انتقال و قابل استفاده کردن اموالی که برای بقای افراد غیرنظامی ضروری است مانند مواد غذایی، مناطق کشاورزی برای تولید مواد غذایی،

اسرای جنگی «اسیرانی که در مناطقی دستگیر شده‌اند که غیربهداشتی بوده یا آب و هوای آن برای فردی که از آب و هوای عادی می‌آید، خطرناک است باید در کوتاه‌ترین زمان ممکن به آب و هوای مساعدتر فرستاده شود» است. به عبارت دیگر نمی‌توان اسرای جنگی را در مناطق غیربهداشتی یا دارای آب و هوای آلوده یا غیرمساعد نگه داشت. همچنین ماده ۲۵ کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو نیز تأکید دارد که محل‌هایی که در آن اسرا نگهداری می‌شوند باید کاملاً غیرمرطوب بوده و به حد کافی گرم شود و نور داشته باشد.

۴- قواعد و مقررات خاص حفاظت از آب‌ها در منازعات مسلحانه

علاوه بر قواعد عمومی حقوق بشردوستانه که به آنها اشاره شد، تلاش‌های متعددی انجام شده است تا به صورت خاص به موضوع حمایت از منابع آبی در خلال منازعات مسلحانه توجه شود، ولی تا به امروز قواعد ناچیزی در این زمینه ایجاد شده است. در این میان از جمله شاخص‌ترین تلاش‌ها می‌توان به قواعد هلسنیکی و کنوانسیون ۱۹۹۷ استفاده از آبراه‌های بین‌المللی برای مقاصد غیرکشتیرانی اشاره کرد.

۴-۱- قواعد هلسنیکی

در محتوای قواعد هلسنیکی این امر مورد توجه بوده است. از جمله می‌توان به موضوع تغییر مسیر آبراه‌ها، ممنوعیت تخریب تأسیسات آبی و تعهد دولت اشغالگر به تأمین منابع آبی اشاره کرد (International Law Association, 1967). مطابق بخشی از قواعد هلسنیکی تغییر مسیر آبراه‌ها در صورتی که موجب آسیب نامتناسب غیرنظامیان و یا خسارت معین محیط‌زیست شود، باید ممنوع شود (Kaponeura, 2013).

موضوع دیگر، ممنوعیت آلودگی آب است. از آنجا که آب منبع حیاتی برای تداوم زندگی و سلامتی غیرنظامیان به شمار می‌رود، قواعد هلسنیکی، تأکید کرده است که «آب به‌عنوان لازمه سلامت بقای غیرنظامیان نباید به مواد سمی آلوده شود و یا به طریق دیگری برای مصرف انسان نامناسب شود» (Kaponeura, 2013).

ممنوعیت تخریب تأسیسات آبی به دو دلیل مورد توجه قواعد هلسنیکی است. اول به دلیل حفظ حداقل شرایط بقای جمعیت غیرنظامی و نیز شهروندان است. مطابق ماده ۲ این سند تأسیسات

نظر اکثریت قضات، قاضی اوساکا در نظریه مخالف خود معتقد بود که برای قبایل آفریقایی شرایط اولیه زیستی بسیاری دارد و ضروری بود وضعیت زیستی منطقه دارفور از لحاظ منابع آب و غذا مورد توجه قرار گیرد. امری که محروم کردن عمدی جمعیت انسانی در دسترسی به این منابع در چنین منطقه‌ای می‌تواند از ارکان مادی جرم ژنوساید باشد.

۳-۵- حق بر آب آشامیدنی اسرای جنگی

در مجموعه اسناد حقوق بشردوستانه، قواعد عرفی و قراردادی متعددی وجود دارد که دولت‌ها را مکلف کرده است شرایط زیستی مناسب را برای اسرای جنگی و غیرنظامیان فراهم کنند. از جمله شاخص‌ترین این شرایط حق دسترسی به آب آشامیدنی سالم و کافی برای اسرای جنگی است. در این خصوص می‌توان به مواد ۱۲۵ و ۸۹ کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو در مورد حمایت از غیرنظامیان در منازعات مسلحانه اشاره کرد.

اسیران جنگی را نباید از دسترسی به آب آشامیدنی سالم و غیرآلوده محروم کرد. بدیهی است آلودگی منابع آب می‌تواند شرایط محیط‌زیستی و بهداشتی اردوگاه را در معرض تهدید جدی قرار دهد. انتقال بسیاری از بیماری‌ها می‌تواند از طریق منابع آبی آلوده و غیرمطمئن انجام شود. بر این اساس و برای نمونه ماده ۱۱ کنوانسیون ۱۹۲۹ مقرر کرده است که ضروری است آب آشامیدنی سالم به اسیران جنگی داده شود. همچنین مطابق بخشی از ماده ۲۶ کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو در مورد رفتار با اسرا، اسیران جنگی باید آب آشامیدنی کافی در اختیار داشته باشند و دولت ذی‌ربط مکلف به تهیه آن برای اسرا خواهد بود.

بر اساس یک قاعده قدیمی، نباید اسیر را برای تخلیه و انتقال از منطقه جنگی به صورت غیرضروری در معرض خطر قرار داد. بر اساس ماده ۷ کنوانسیون ۱۹۲۹ ناظر بر رفتار با اسرای جنگی «تخلیه اسیران با پای پیاده باید در شرایط عادی و به‌گونه‌ای باشد که در روز بیش از ۲۰ کیلومتر راه پیمایی نکنند، مگر در مواقع ضروری، برای دستیابی به منابع آب و غذا که نیازمند طی مسافت بیشتری باشد». بنابراین به نظر می‌رسد برای تأمین شرایط زیستی مناسب از جمله آب و غذا برای اسیران می‌توان استثنائاً مسافت بیشتری را طی کند.

مطابق بخشی از ماده ۹ کنوانسیون ۱۹۲۹ ناظر به رفتار با

دریایی در نتیجه تهاجم غیرقانونی اش به کویت و اشغال این کشور را تأیید کرد» (Hankertz, 2008).

۵- نتیجه‌گیری

همان‌گونه که ملاحظه شد، برای حفاظت از آب‌ها در منازعات مسلحانه، قواعد حقوقی اندکی وجود دارد. برخی از این قواعد ناظر بر حمایت از منابع آبی است که برای بقای جمعیت غیرنظامی ضروری است. دسته‌ای دیگر ناظر بر حفاظت از تأسیسات آبی بود که در صورت حمله به آنها ممکن بود نیروهای خطرناک آزاد شوند. در نهایت، به قواعدی اشاره شد که ناظر بر ممنوعیت یا محدودیت استفاده از آب به‌عنوان سلاح است. در برخی اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز به صورت خاص به موضوع حمایت از آب ارجاع داده شده بود. در نهایت به‌عنوان یک نتیجه کلی می‌توان گفت با توجه به اهمیت یافتن منازعات آبی در سال‌های اخیر و اهمیت منابع آبی در وضعیت‌های آناشیکی چون جنگ، این قواعد ناچیز نیازمند توسعه و توجه ویژه در نظام حقوق بین‌الملل آب هستند. در نهایت مهم‌ترین راهکارهای پیشنهادی این پژوهش برای توسعه قواعد، در دو گزاره زیر نهفته است. نخست اینکه قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه که در این پژوهش بحث شد، بازبینی شوند. از جمله آنها می‌توان به پروتکل اول و دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، قواعد هلسینکی و کنوانسیون ۱۹۹۷، اشاره کرد. دومین راهکار که برخی آن را کنوانسیون پنجم ژنو یا صلیب آبی نامیده‌اند، تدوین قواعد در قالب کنوانسیون مستقل در زمینه حمایت از آب‌ها در منازعات مسلحانه در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی است (Fahimi and Mashhadi, 2017).

۶- قدردانی

از معاونت پژوهشی دانشکده حقوق دانشگاه قم که زمینه انجام این پژوهش را فراهم کردند قدردانی می‌شود. همچنین از مساعی و حسن ظن سردبیر و داوران محترم پژوهش و کارکنان مجله در پیگیری و بیان نظرات ارزشمند اصلاحی‌شان که باعث ارتقای سطح کیفی اثر شد، سپاسگزاری می‌شود.

آبرسانی که برای حفظ حداقل شرایط و بقای شهروندان ضرورت دارند، نباید تخریب و یا قطع شوند. دوم به دلیل آثار خطرناک تخریب چنین تأسیساتی است. مطابق ماده ۵ «تخریب تأسیسات آبی حاوی عوامل خطرآفرین مانند سدها یا آب‌بندها باید ممنوع شود» (Kaponeura, 2013).

۴-۲- کنوانسیون استفاده از آبراه‌های بین‌المللی

در خلال منازعات مسلحانه آبراه‌های بین‌المللی ممکن است در معرض تخریب و آلودگی قرار گیرند. کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد در خصوص استفاده از آبراه‌های بین‌المللی برای مقاصد غیرکشتریانی^۱ به صورت مشخص در ماده ۲۹ موضوع منازعات مسلحانه داخلی و بین‌المللی، را در خصوص آبراه‌های بین‌المللی نیز مورد توجه قرار داده است. بر اساس ماده ۲۹ «آبراه‌های بین‌المللی مشمول اصول و قواعد حقوق بین‌الملل قابل اجرا در منازعات مسلحانه داخلی و بین‌المللی می‌شوند» (Beaumont, 2000).

۴-۳- اصول راهنمای سن رمو

اصول راهنمای سن رمو، ناظر بر جنگ دریایی است. این اصول در بخشی از مقررات خود به موضوع حمایت از محیط‌زیست دریایی و آبی در منازعات مسلحانه پرداخته است (Doswald-Beck, 1995). اصول راهنمای سن رمو از طرفین درگیر می‌خواهد تا «موافقت کنند که هیچ عملیات خصمانه‌ای در محیط‌های دریایی و آبی حاوی اکوسیستم‌های کمیاب و شکننده یا سکونتگاه گونه‌های کمیاب و در معرض تهدید یا مخاطره یا دیگر اشکال حیات دریایی انجام ندهند» (بند ۱۱) (Hosseini Azad, 2013).

همچنین در بند ۴۷ به مصونیت کشتی‌های مخصوص واکنش به سوانح آلودگی محیط‌زیست دریایی اشاره کرده است. برای نمونه شورای امنیت سازمان ملل متحد به موجب قطعنامه ۶۸۷ مورخ ۱۹۹۱ که ناظر بر حمله عراق به کویت صادر شد، «مسئولیت عراق را به موجب حقوق بین‌الملل به خاطر آسیب رساندن به محیط‌زیست

¹ The 1997 UN Convention on the Law of Non-navigational Uses of International Watercourses

References

- Amoli, Sh.T., Zeinuddin B. A. 1990. *Al-Rawzi al-Bahi Fei al-Mashimi al-Mashqi*, 10 volumes, Arbitration Bookstore, Qom, Iran. (In Arabic)
- Azimi Shooshtari, A. A. 2013. An overview of humanitarian law in Islamic jurisprudence. *In Proceedings of the 2nd Conference on Islam and International Humanitarian Law, Center for Comparative Studies of Islam and International Humanitarian Law*, by Gholamreza Jalali, Astan Qods Razavi Pub., first 1st Ed. (In Persian)
- Barlow, M. 2009. *Blue covenant: the global water crisis and the coming battle for the right to water*. New Press Pub., New York, USA.
- Beaumont, P. 2000. The 1997 UN convention on the law of non-navigational uses of international watercourses: its strengths and weaknesses from a water management perspective and the need for new workable guidelines. *International Journal of Water Resources Development*, 16(4), 475-495.
- Boutruche, T. 2000. Le statut de l'eau en droit international humanitaire. *International Review of the Red Cross*, 82(840), 887-916. (In French)
- Dinstein, Y., 2014. *Non-international armed conflicts in international law*. Cambridge University Press. UK.
- Doswald-Beck, L. 1995. The San Remo manual on international law applicable to armed conflicts at sea. *American Journal of International Law*, 89(1), 192-208.
- Fahimi, A. & Mashhadi, A. 2017. Protecting the environment in armed conflict from the perspective of Islam and international humanitarian law, Khorsandi Pub., Tehran, Iran. (In Persian)
- Gleick, P. H. 2019. Water as a weapon and casualty of conflict: freshwater and international humanitarian law. *Water Resources Management*, 33(5), 1737-1751.
- Guille, N. 1984. La mainmise israélienne sur l'eau dans les territoires occupés. *Revue D'études Palestiniennes*, 11, 61. (In French)
- Hankertz, J. M. & Doswald-Beck, L. 2008. *Customary humanitarian international law*, translated by the office of international affairs of the judiciary of the Islamic republic of Iran and the international committee of the Red Cross, 1st Edition. Majd Pub. Tehran, Iran. (In Persian)
- Hosseini Azad, S. A. & Mohammadi, M. 2013. *Environmental protection in armed conflict from the perspective of international law*, Legal Research Pub. Vol. 1, Tehran, Iran. (In Persian)
- International Law Association. 1967. *Helsinki rules on the uses of the waters of international rivers*. Committee on the uses of the waters of international rivers, International Law Association.
- Jorgensen, N. 2007. The protection of freshwater in armed conflict. *Journal of International Law and Internaitonl Retations*, 3, 57.
- Kaponeura, D. A. 2013. *Principles of water law and management*, translated by Abdollahi, M. & Abbas Absi, A. Publications of His Mayors. (In Persian)
- Lorenz, F. M. & Shaver, G. 2003. The protection of water facilities under international law (No. 1). UNESCO.
- Menani, M. R. 2010a. Les conflits transfrontaliers sur l'eau: tendances actuelles. *Science et Changements Planétaires/Sécheresse*, 21(1), 22-27. (In French)
- Menani, M. R. 2010b. Retrospective sur les conflits transfrontaliers sur l'eau. *Révue Scientifique du Réseau International de Gestion des Conflits Environnementaux*, 1(1), 219-232. (In French)

- Neff, S. 2012. *Hugo Grotius on the law of war and peace*. Cambridge University Press. UK.
- Rogers, A. & Malber, P 2008. *Practical Rules of Armed Conflict Law*. Translated by the national committee on humanitarian law, Amirkabir Institute of Pub., Tehran, Iran. (In Persian)
- Shuval, H. I. 1992. Approaches to resolving the water conflicts between Israel and her neighbors-a regional water-for-peace plan. *Water International*, 17(3), 133-143.
- Sweeney, G. 2005. Saving lives: the principle of distinction and the realities of modern war. *International Law*, 39(3), 733-758.
- Tabatabaei Yazdi, S. A. 1989. *al-Maktassar fi Nanaifa*, Marashi Library Pub. Qom, Iran (In Arabic).
- Tignino, M. 2016. Water during and after armed conflicts: what protection in international law? *Brill Research Perspectives in International Water Law*, 1(4), 1-111.
- Zemmali, A. 1995. La protection de l'eau en période de conflit armé. *International Review of the Red Cross*, 77(815), 601-615. (In French)
- Ziaie Bigdeli, M. R. 2013. *International Humanitarian Law*, Ganj Danesh Library Pub., 2nd Ed. Tehran, Iran. (In Persian)

